

Leksykon socjologii moralności

Podstawy – teorie – badania – perspektywy

pod redakcją
Janusza Mariańskiego

© 2015 Copyright by Janusz Mariański & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Adam A. Szafrąński
dr hab. Andrzej Tarczyński, prof. UKW

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
Korekta: Anna Zaremba
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-370-0

KRAKÓW 2015

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: 12 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

Z

ZACHOWANIA MORALNE. Zachowania moralne to podmiotowa działalność jednostek lub zbiorowości, uwarunkowana zinternalizowanym systemem aksjologiczno-normatywnym. Termin „zachowania moralne” można interpretować w sensie węższym i szerszym. W pierwszym ujęciu termin „zachowania moralne” odnosi się do działań bezpośrednio związanych z kategorią dobra i zła moralnego. W drugim, szerszym ujęciu, termin „zachowania moralne” może być odnoszony do każdego zachowania jednostkowego lub zbiorowego, z tej racji, że ma ono u swych podstaw wartości i normy moralne zinternalizowane przez daną zbiorowość. W socjologii podkreśla się znaczenie norm jako modyfikatora zachowań.

Określenie zachowania moralne może być również stosowane jako pojęcie o charakterze normatywnym. Wówczas za zachowania moralne uważa się te indywidualne i zbiorowe działania, które są społecznie aprobowane ze względu na ich zgodność i spójność z systemem aksjologiczno-normatywnym. Pojęcie zachowań niemoralnych, w socjologii rzadko stosowane, oznacza w tym kontekście rodzaj zachowań nieaprobowanych społecznie ze względu na ich niezgodność z wartościami i normami moralnymi akceptowanymi przez daną zbiorowość. Socjologia analizuje wpływ struktur społecznych na zachowania jednostkowe i zbiorowe. Uwzględnia również możliwość odwrotnego oddziaływania, kiedy zachowania jednostki modyfikują struktury społeczne. Zachowania moralne należą do zjawisk obserwowalnych i jako takie wskazują w pewnym stopniu na świadomość moralną jednostki czy zbiorowości.

Ważnym elementem wpływającym na zachowania osoby ludzkiej jest jej osobowość, rozumiana jako struktura czynników biogennych (właściwości bioanatomiczne organizmu człowieka, w tym popędy, odruchy, potrzeby biologiczne itd.), psychogennych (obejmują takie elementy, jak uczucia, wzruszenia, afekty itd.) i socjogennych (wartości i normy oraz wzory zachowań zinternalizowane przez jednostkę w różnych grupach społecznych). Wspomniane trzy czynniki osobowości nie są elementami od siebie niezależnymi, ale wzajemnie się warunkują, a poziom ich integracji osiąga różny stopień.

Nie ma ludzkiego działania, które uwarunkowane jest tylko biogenicznie, gdyż nawet zachowania biofizjologiczne są w pewnym zakresie przez jednostkę kontrolowane czy też społecznie regulowane. Jest też niemożliwe, aby jednostka mogła przez długi czas egzystować bez wzajemnych integracji tych trzech rodzajów elementów czy też bez wzajemnego dostosowania. Wzajemne uzależnienie elementów biogennych, psychogennych i socjogennych jest tak złożone, iż nie jest rzeczą możliwą, aby wymierzyć udział każdego z tych trzech czynników osobno. Dlatego też zachowanie ludzkie należy traktować jako rezultat wzajemnie splecionych wpływów, płynących od poszczególnych uwarunkowań (Turowski 1993: 38).

Poziom integracji tych trzech czynników osobowości nie ma charakteru stałego i niezmiennego. W różnych sytuacjach społecznych jeden z nich może odgrywać znaczącą rolę, a inne będą tym samym deprecjonowane.

Zmienność zachowań, w tym moralnych, można wyjaśnić, odwołując się do polimorficznej koncepcji osobowości Stanisława Ossowskiego. Zakłada ona, że osobowość jednostki składa się z wielu dyspozycji psychicznych o biogenym i społecznym pochodzeniu. Dyspozycje psychiczne mogą być jednostkowe bądź systemowe (złożone z wielu dyspozycji tworzących

zintegrowany system). Wpływają one na zachowania osoby ludzkiej, a ich zmienność jest związana z dominacją bądź deprecjacją określonej dyspozycji psychicznej czy też systemu dyspozycji. W swojej koncepcji Stanisław Ossowski podkreślał niewspółmierność skal wartości. Zjawisko to opisywał, odnosząc się do postaw jednostki wobec wartości, wskazywał, że wartości mogą być uznawane, odczuwane i realizowane, przy czym te elementy nie zawsze są ze sobą zgodne. W ten sposób wyjaśniał, dlaczego jednostki mogą deklarować jedne wartości, inne uznawać za cenne, a jeszcze inne będą ważnym elementem ich działań i zachowań.

Niewspółmierność skal tworzy rozszczępienie osobowości jednostki, gdyż

[...] wartości uznawane, ale nie odczuwane, są niewspółmierne z wartościami, które odczuwamy, ale których nie uznajemy. Są niewspółmierne, bo nie ma wspólnego czynnika, od którego zależałaby ważność jednych i drugich. Skala wartości w sensie uczuciowym układa się w zależności od naszych reakcji emocjonalnych; skala wartości uznawanych – w zależności od przekonania o ich znaczeniu obiektywnym, panującego w danym środowisku społecznym. [...] Wynik porównania zawsze musi być sformułowany dwuwartościowo: wolę to, chociaż wiem, że tamto jest bardziej cenne – jeśli tylko istotnie jeden z przedmiotów porównujących jest wartością odczuwaną, a drugi wartością uznawaną. Nie możemy porównywać dwóch skal, z których każda zbudowana jest według innej zasady, chociażby czynnik hierarchizujący nosił w obu wypadkach tę samą nazwę (Ossowski 1967: 99).

Jednak funkcjonalna całość osobowości jednostki, pomimo swej wielopostaciowości, pozostaje ważnym elementem, istotnie wpływającym na zachowania jednostki.

Kolejnym czynnikiem mającym znaczący wpływ na kształt zachowań moralnych jednostki jest proces socjalizacji. W ujęciu Jana Szczepańskiego (1970: 69): „socjalizacja kształtuje osobowość człowieka i przystosowuje go do życia w zbiorowości, umożliwia mu porozumiewanie się i inteligentne działanie w jej ramach, uczy jak trzeba się zachowywać, by osiągać cele życiowe”. Szczególną rolę odgrywa socjalizacja pierwotna, podczas której jednostka internalizuje wartości i normy, ucząc się wzorów zachowań od grupy pierwotnej. Ważną rolę w okresie dzieciństwa odgrywają rodzice i rodzeństwo, wprowadzając dziecko w świat społecznie oczekiwanych wartości, norm i zachowań moralnych. Również socjalizacja wtórna istotnie wpływa na kształtowanie zachowań moralnych. W ramach procesu socjalizacji jednostka uczy się różnych ról: społecznych, zawodowych, rodzinnych itd. Proces socjalizacji moralnej trwa całe życie i ma charakter spontaniczny w przeciwieństwie do wychowania moralnego, które jest bardziej zorganizowane.

Wychowanie określa się również jako personalizację, a ona oznacza, według Gerharda Wurzbachera, „aktywne i selektywne przejście przez jednostkę uprzednio ustalonych norm, ról, wzorów zachowań orientacji wartości i dóbr kultury” (1963: 14). Procesy socjalizacji i wychowawczy nie muszą zawsze przebiegać jednokierunkowo. Pierwszy z nich, z perspektywy jednostki, ma charakter bardziej bierny, personalizacja natomiast akcentuje rozwój moralny i duchowy tkwiący w naturze człowieka (Mariański 2007). W tym kontekście personalizacja jako realizacja ideału człowieczeństwa wpływa na zachowania moralne będące jej normatywnym wyrazem. W procesie socjalizacji i wychowania moralnego ważną rolę odgrywa Kościół, w którego ramach przebiega socjalizacja religijna. Ukazuje on ideały wzorców zachowań mające wpływ na kształt zachowań moralnych swoich wyznawców.

Janusz Mariański zwraca uwagę na rolę czynnika motywacyjnego w dziedzinie zachowań moralnych. Czynniki motywacyjne wpływają na zachowanie jednostki – zgodne lub nie – z przyjętymi zasadami moralnymi, skłaniają do wyboru określonych celów i norm

pozwalających na ich osiągnięcie. „Mogą to być motywy empatyczne (związane z umiejętnością wczuwania się w stany psychiczne i zamiary innych ludzi), normatywne (obowiązek, norma, poczucie powinności), religijne (nakaz religii lub Kościoła), tradycyjne (wpływ rodziców, wychowanie), prospołeczne lub egoistyczne (dobro innych ludzi lub dobro własne), godnościowe (poszanowanie własnej i cudzej godności)” (Mariański 2006: 112–113). Poszczególne motywacje mogą zachodzić na siebie, tworząc różnego rodzaju konstelacje motywacyjnych uwarunkowań zachowań moralnych.

Zachowania moralne nie są ściśle determinowane wiedzą moralną. Wysoki wskaźnik tej ostatniej nie oznacza jednocześnie wysokiego stopnia zgodności z systemem normatywno-aksjologicznym danej zbiorowości. Często dostrzega się, że rozbieżność pomiędzy wiedzą a rzeczywistym zachowaniem moralnym wzrasta z wiekiem. Badania socjologiczne przeprowadzane wśród dzieci wskazują, że duże znaczenie dla zachowań moralnych odgrywa kontekst społeczny. W ten sposób potwierdza się większy wpływ kontekstu społecznego od rozumowania moralnego na zachowania moralne. Wiedza moralna może jednak wpływać na zachowania moralne, jeśli w świadomości jednostki występuje jako element motywujący. Odgrywa wówczas ważną rolę w wyborze odpowiednich kierunków działań. Nie istnieje również jednokierunkowa zależność pomiędzy świadomością moralną a zachowaniami moralnymi, gdyż obok czynników wewnętrznych na zachowania jednostki wpływa kontekst społeczny.

Socjologia moralności analizuje również relację między religią i moralnością. Jako nauka deskryptywna nie opowiada się za obiektywnym czy subiektywnym istnieniem wartości moralnych i nie rozstrzyga również kwestii dotyczącej istoty religii. Poprzez świadomie przyjęty redukcjonizm metodologiczny fokusuje swoje zainteresowania naukowe na ukazywaniu moralności i religii jako zjawisk społecznie konstruowanych i uwarunkowanych. W socjologii badacze przyjmują dwa przeciwstawne stanowiska opisujące relacje między religią i moralnością. W pierwszym ujęciu podkreślany jest ścisły związek pomiędzy religią i moralnością, gdy wartości i normy moralne mają za swoją podstawę system religijny. Szczególnie w społeczeństwach tradycyjnych moralność miała fundament religijny, tworząc spójny system wchodzący w całość życia społecznego. Zachowania moralne jednostek w dużym stopniu były warunkowane systemem religijnym. Dystansowanie się przez jednostkę od moralności głoszonej przez daną religię często skutkowało psychiczną bądź faktyczną utratą przynależności do wspólnoty religijnej. Stanowisko drugie ukazuje autonomię religii i moralności. W społeczeństwach naznaczonych między innymi procesami modernizacji i sekularyzacji następuje oddzielenie sfery sakralnej od świeckiej. W nowoczesnych społeczeństwach nie ma już jednego, ogarniającego całość życia społecznego systemu aksjologiczno-normatywnego.

Analizując relacje pomiędzy religią i moralnością, Janusz Mariański zauważa, że „Pozostawiając na uboczu zagadnienie zależności lub niezależności genetycznej i logicznej, jako nierozstrzygalne na gruncie nauk empirycznych, możemy analizować w ramach badań socjologicznych zależność psychologiczną, wpływy wierzeń religijnych na uznawane dyrektywy moralne, postawy i zachowania moralne podlegające ocenie moralnej. Przy pojmowaniu moralności i religijności jako zjawiska społecznego problemy te mają charakter empiryczny i mogą być rozwiązywane w trakcie badań empirycznych” (Mariański 2006: 411–412). Jeśli nawet w wyniku procesu sekularyzacji religia z jej systemem aksjologiczno-normatywnym przestaje odgrywać znaczącą rolę w życiu poszczególnych jednostek, to warto zwrócić uwagę, że kultura moralna posiada swoje religijne korzenie i uwarunkowania.

Zachowania moralne, jak i sama moralność, są zjawiskiem warunkowanym i warunkującym. Analizy socjologiczne ukazują duży stopień wpływów społeczno-kulturowych na zachowania moralne. Żadna nowa idea nie rodzi się jednak w próżni społecznej. Uświadomienie sobie takiej wartości jak np. wolność, prawda czy godność osoby ludzkiej, może skutkować działaniami czyli zachowaniami dążącymi do ich urzeczywistnienia. Ważnym staje się więc postulat, aby w socjologii moralności w znacznie większym stopniu ukazywać wpływ idei etycznych na kształt ludzkiej egzystencji, analizując wpływ moralności na wiele różnych dziedzin życia. Wówczas w większym stopniu uwzględni się również rzeczywisty wpływ moralności na zachowania, a tym samym na rzeczywistość społeczną.

Głowska-Sołdatow Małgorzata, 2004, *Zastosowanie koncepcji rozwoju moralnego L. Kohlberga w badaniach pedagogicznych*, [w:] Alicja Kotusiewicz (red.), *Etos nauczyciela w jednoczącej się Europie*, Białystok: Trans Humana, s. 160–190; Linton Ralph, 2000, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. Aleksandra Jasińska-Kania, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; Mariański Janusz, 2006, *Socjologia moralności*, Lublin: Wydawnictwo KUL; Mariański Janusz, 2007, *Socjalizacja religijna*, [w:] *Leksykon pedagogiki religii*, red. Cyprian Rogowski, Warszawa: VERBINUM, s. 714–718; Mariański Janusz, 2014, *Kontrowersje wokół relacji religii i moralności. Tożsamość czy rozbieżność? Studium socjologiczne*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek; Ossowski Stanisław, 1967, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; Szczepański Jan, 1970, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; Turowski Jan, 1993, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; Wurbacher Gerhard, 1963, *Sozialisation – Enkulturation – Personalisation*, [w:] Gerhard Wurbacher (red.), *Der Mensch als soziales und personales Wesen*, Stuttgart: Enke Ferdinand, s. 1–31.

Tomasz Adamczyk

ZARĘBA SŁAWOMIR HENRYK SAC (ur. 8 listopada 1957 w Warszawie), socjolog religii, socjolog moralności, socjolog młodzieży, socjolog kultury. Od 1998 roku jest zatrudniony w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (do 1999 roku: Akademia Teologii Katolickiej), w latach 1998–2001 asystent, w latach 2001–2008 adiunkt w Instytucie Socjologii. Od 2009 roku kierownik Katedry Socjologii Religii; w latach 2008–2012 prodziekan ds. studenckich Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych; od 2012 roku dyrektor Instytutu Socjologii na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

W latach 1996–2009 był wicedyrektorem Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie i członkiem Kolegium Naukowego oraz Zespołu Badawczego Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA przy Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC. Założyciel i kierownik Pracowni Badawczej Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości (od 2009 roku), redaktor naczelny periodyku „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” (od 2013 roku) oraz kwartalnika prawnospołecznego „Człowiek w Cyberprzestrzeni” (od 2015 roku). W roku 2013 uzyskał tytuł profesora zwyczajnego za całokształt pracy naukowej oraz książkę pt. *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym*. Należy do kilku towarzystw naukowych: Polskie Towarzystwo Socjologiczne (od 2000 roku); Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (od 2001 roku); Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego (od 2011 roku); Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne (od 2012 roku). Otrzymał Medal Komisji Edukacji